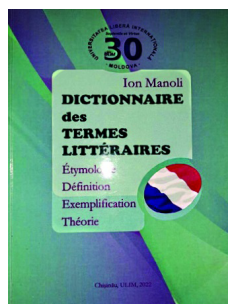

RECENZII

UN INSTRUMENT(AR) CARE POATE FACILITA DECODAREA ȘI EXEGEZA TEXTELOR

Ion MANOLI. *Dictionnaire des termes littéraires.*
Étymologie. Définition. Exemplification. Théorie.

Introduction et Postface de Dorel Fînaru.
Chișinău: ULIM (Print-Caro), 2022. 608 p.

Ana VULPE

Doctor în filologie

E-mail: vanet18@yandex.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9437-4326>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Menționăm din capul locului că autorul acestei lucrări lexicografice de amploare nu este novice în ale lexicografiei franceze, întrucât a scris și a publicat între anii 1990-2012 mai multe dicționare de terminologie stilistică și poetică, fapt care ne permite să afirmăm cu certitudine că pe lângă calificativele remarcabile ce i s-au atribuit de-a lungul timpului mai obține unul – cel de lexicograf al metalimbajului stilistico-poetic.

Cunoaștem că lucrarea în discuție a fost concepută încă în anii de la sfârșitul veacului trecut (când în revistele filologice apăruseră articole semnate de cercetătorul Ion Manoli, care pleda pentru elaborarea unui *Grand lexique des termes littéraires*, cu adevărat uzual, un vademecum pentru elevii din clasele superioare de liceu și pentru studenții filologi). Ne bucură faptul că, după reticențe și pauze dictate de coviduri, dicționarul a fost publicat într-o variantă revăzută, redactată de lingviștii notorii Sanda-Maria Ardeleanu și Dorel Fînaru – profesori titulari la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Am putea afirma că lucrarea are deja o recenzie favorabilă din partea profesorului Dorel Fînaru, care a scris *Cuvânt-înainte* la ediția de față, intitulându-l „O realizare remarcabilă în lexicografia literară” (p. 7-8). Domnia Sa a scos în evidență logica structurii articolelor lexicografice din dicționar, care este nu numai „strict lexicografică”, dar și impunătoare prin cele patru mari compartimente, și anume: etimologie, definiție, exemplificare abundentă și, bineînțeles, judecăți de valoare de natură teoretică. Se cunoaște faptul că cel mai dificil parametru în lexicografie este definiția (termenului), care ține de logică, obligând pe cei ce elaborează dicționarele

să tindă spre definitiv. Remarcăm că la stabilirea conținutului termenului autorul în mare parte a ținut cont de acest factor, indicându-i genul proxim și trăsăturile specifice. De multe ori însă s-a recurs și la precizări suplimentare, fapt ce a creat pe alocuri prolixitate. Unii termeni au două sau chiar trei definiții prezentate conform evoluției acestora. Un aspect meritoriu al dicționarului îl constituie exemplificarea. Materialul ilustrativ care însoțește, practic, fiecare termen poate servi drept model de selectare rapidă a ceea ce caută cititorul. În acest context afirmăm că butada lui Titus Popovici, din romanul „Setea” (1958), „exemplele zguduie conștiințele” se potrivește perfect cu judecata noastră.

Totodată, în dicționar s-a urmărit prezentarea cu strictețe în cadrul articolului lexicografic și a sinonimului/sinonimelor unui sau altui termen. În general, e preferabil ca un termen să fie monosemantic ori cu un număr minim de sensuri. Însă realitatea, mai ales când e vorba de critică literară, de literatură, e cu totul alta. De exemplu, definiția termenului *dadaïsme* n. m., care la prima vedere pare a fi monosemantic, devine mai complexă, mai explicită, dacă se plasează alături și *bretonisme*, *surréalisme*. În același timp, considerăm că este o scăpare de ordin tehnic lipsa termenului-bază *dada*. În schimb, s-a prezentat un articol convingător pentru *dadaïsme*, unde găsim explicată și natura termenului-pivot.

Merită remarcat și faptul că dicționarul dlui Ion Manoli fixează și definește aproape în totalitate tot ce ține de Retorică. Din această perspectivă, mai semnalăm că lucrarea are și o postfață intitulată sugestiv printr-o maximă istorică „La Rhétorique est morte, vive la Rhétorique”, semnată de asemenea de profesorul Dorel Fînaru, care, printre multiplele idei ce le lansează, menționează că retorica și în zilele noastre se referă la „uzul lingvistic adecvat situațiilor și contexelor”. Observăm că punctele forte ale acestui studiu la capitolul Retorică au fost scoase în evidență de profesorul sucevean cu lux de amănunte. Astfel, vom evidenția și noi, o dată în plus, atitudinea meticuloasă a autorului față de tot ce ține de retorică, preluat apoi de stilistica lingvistică și cea literară.

O parte din terminologia tradițională din retorica veche, în urma unei ocurențe minime, și-a pierdut din actualitate și frecvență, astfel lexicografii au ignorat-o, chiar au exclus-o din sursele enciclopedice mari. De exemplu, *antéisagoge* (răspuns la o întrebare tot printr-o întrebare), *anabazisul* (creșterea în intensitate sau sens în cadrul unui discurs), *epitrochasmus*-ul (scurte enunțuri nominale, exprimate prin cuvinte monosilabice) au devenit pe parcursul secolelor adevărate perle terminologice. Însă autorul dicționarului recenzat a avut o atitudine generoasă față de acești termeni omiși, dați uitării, substituiți prin alții mai moderni. El „reabilitează” acești termeni în spațiul dicționarului, îi redefinește, le dă șirul de sinonime și îi exemplifică abundant.

Ni s-a părut convingătoare și fără meandre de sens explicația pe care a prezentat-o autorul la termenii *trope* și *figure* (p. 560, p. 205), ca cei mai valoroși, dar și mai controversați termeni din toate timpurile, chiar dacă Gérard Genette, prin studiile sale fundamentale („Figures” I, 1976 și „Figures” II, 1979), pare să fi pus capăt discuțiilor interminabile la acest capitol.

Roland Barthes (1915-1980) – unul dintre marii semioticieni, dar și critici literari – rămâne a fi considerat și un talentat creator de termeni literari, de expresii individuale cu alură terminologică, numite „*créations lexicales barthésiennes*”. Astfel, semioticianului i se atribuie termeni, precum *biographème*, *la bonne conscience de la littérature*, *le degré zéro de l'écriture*, *l'écriture blanche*, ultimul creat după modelul unui termen din arta teatrală – *voix blanche*, care se traduce în română prin *voce ștearsă*, *voce neutră*, adică o voce lipsită de culoare, de plenitudine vocalică. Evident, profesorul Ion Manoli cunoaște acest material lexicografic, dar a manifestat o anumită doză de reticență, fixând doar o mică parte din aceste creații individuale. În opinia noastră, selecția poartă un caracter arbitrar. Considerăm că lucrarea ar fi avut de câștigat mai mult dacă ar fi fost înregistrați toți termenii inventați de Barthes, menționându-i cu asteriscul „*créations terminologique de R. B.*” E o sugestie a noastră, având în vedere rolul lui Roland Barthes în creativitatea terminologiei literare, destul de actuală încă.

Menționăm că autorul dicționarului de față fixează și definește o serie de termeni neologici, având deja o anumită „biografie” terminologică, cum ar fi *réécriture* n. f., *règle de la liaison supposée* n. f., *remotivation poétique* n. f., *néologie poétique* n. f., *retardataire* adj. (calificativ pentru o operă, un poem, un pamflet etc.), *réticence silencieuse* n. f. etc. Ne-am limitat doar la câteva exemple, extrase aleatoriu din corpusul literei *R*.

Din perspectivă stilistico-pragmatică orice text poate fi tratat ca un instrument complex de comunicare lingvistică. În acest sens, putem aminti, spre exemplu, de multitudinea determinărilor pentru lexemul *discours* (discurs): *discours académique*, *discours scientifique*, *discours diplomatique*, *discours juridique*, *discours politique*, *discours philologique*, *discours poétique*, *discours lyrique*, *discours littéraire*, *discours idéologique*, *discours religieux*, *discours narratif*, *discours d'ouverture*, *discours cohérent*, *discours fugitif*, *discours plénaire*, *discours dynamique*, *discours équilibré*, *discours agressif*, *discours informatif*, *discours public*, *discours scolaire*, *discours funèbre*, *discours historique*, *discours moral* etc. Autorul ar fi putut „să dea viață lexicografică” anume acestor tipuri de discursuri, care se întâlnesc foarte frecvent, având o ocurență destul de activă. El însă a ales să prezinte alte îmbinări, și anume cele tradițional acceptate și de alte surse lexicografice, precum *discours direct*, *discours direct libre*, *discours indirect*, *discours indirect libre*, *discours entérior*, *discours narrativiste (ou raconté)*, *discours rapporté*, *discours second*, *discours transposé* – toți acești termeni fiind în exclusivitate de natură și

pragmatică literară (a se vedea p. 138-141). O calitate de apreciat a acestui dicționar o constituie și faptul că în el putem găsi și o serie de termeni din poeticile istorice mai vechi, cum ar fi cele din perioada Evului Mediu. Or, se știe că aceștia deseori au fost ignorați, lucru menționat mai ales de Dominique Boutet în „Histoire de la littérature française du Moyen Age”, lucrare de valoare ce se regăsește și în aparatul bibliografic al dicționarului. Menționăm că cercetătorul Ion Manoli nu doar a fixat termenii din această perioadă, ci le-a descris și evoluția.

Conform planurilor de studii universitare, la facultățile filologice studenților de la cursurile superioare li se predă o disciplină obligatorie, având diverse denumiri: *Analyse textuelle*, *Interprétation textuelle*, *Commentaire*, *Exégèse textuelle*, *Glose*, *Herméneutique*. Toți acești termeni conțin ipoteze științifice, pseudoștiințifice și analogice despre sensul textelor. Remarcăm că studentul de azi, dar și cel de mâine, cu siguranță, va găsi în dicționarul de față definițiile de rigoare ale termenilor menționați supra. Dacă o analiză textuală include sugestii mai mult de ordin tehnico-lingvistic, atunci exegeza ajunge la o formă de teoretizare profund individualizată, în care sunt actualizate intuiția, creativitatea, experiența, logica și alte categorii de „savoir-uri”. În acest caz, dicționarul devine nu doar o simplă sursă de informare, dar și un instrument performant de atenționare a studentului privind erorile, inadvertențele, falsurile în analiza textului.

Umberto Eco, în lucrarea sa „Limitele interpretării” (Iași: Polirom, 2007), relatează despre text următoarele: „(...) a spune că el (textul) este, potențial, fără sfârșit nu înseamnă că orice act de interpretare poate duce la ceva bun. Până și deconstructivistul cel mai radical acceptă ideea că există interpretări care sunt inaccesibile și clamoroase” (2007, p. 21). Aceasta înseamnă că textul interpretat impune interpretărilor săi anumite restricții. Lucrarea recenzată va ajuta substanțial utilizatorul să se limiteze exact în acțiunea de decodare sau de geneză. Dicționarul ne ajută să fim cât mai realiști și obiectivi față de textul supus comentării. În acest sens, să ne amintim din nou de Umberto Eco, care ne previne: „Să fim realiști: nu există nimic mai semnificativ decât un text care-și afirmă propriul divorț față de sens” (*ibidem*).

Nu putem să nu menționăm și aparatul bibliografic bogat și adecvat de la finele dicționarului: studii monografice de amploare, articole, surse dintre cele mai cunoscute ale unor autori notorii, care sunt de un real folos, mai ales tinerilor cercetători, în însușirea limbajului stilistico-literar. Și rubrica *Dictionnaires*, *Glossaires*, *Encyclopédies* constituie un compartiment lexicografic deosebit, pe care, analizându-l, am putea constata, o dată în plus, cât de variat și complex este metalimbajul literar, care devine și din ce în ce mai diversificat, dar și mai controversat.

Prefața la acest dicționar, cu un titlu destul de original – *Un portrait vivant du lexique littéraire* –, este semnată de dr. habilitat, profesor universitar Elena Prus. Menționăm că este o analiză detaliată efectuată de o bună profesionistă în domeniul

literaturii franceze și a celei universale, care ar putea fi considerată și o recenzie de valoare a lucrării.

În loc de concluzie, amintim despre una din marile „lacune” ale științei lexicografice, și anume despre faptul că ea (lexicografia), oricât ar aspira să fie completă și „în pas cu viața”, oricum este în întârziere. În acest sens, este firească lipsa din corpusul dicționarului recenzat a unor unități din terminologia ultramodernă, precum *aveugles et sourds* (doar *anciens et modernes* este fixat și definit), *beckettisme*, *conseil d'écriture*, *dernier mot*, *droats et littérature*. Acești termeni ramași neobservați de lexicograful scrupulos și exigent Ion Manoli, îi atestăm în *Dictionnaire égoïste de la littérature française* (Paris: Grasset et Le Livre de Poche, 2009) și în *Dictionnaire égoïste de la littérature mondiale* (Paris: Bernard Grasset, 2019), de Charles Dantzig. Despre așa-numita lacună a unui dicționar a menționat chiar un poet încă în sec. XVIII – Lebrun Ponce Écouchard, zis Lebrun-Pindare (1729-1807). Referindu-se la *Dictionnaire de l'Académie française*, el vizează, de fapt, destinul oricărei publicații de tip lexicografic: „On fait, défait / Ce beau dictionnaire / Qui toujours bien fait / Sera toujours à refaire”.

Se știe că orice terminologie, fie ea de natură filosofico-umanistă ori tehnico-științifică, are nevoie de reglementare, legiferare, lexicografică. Prin prezenta lucrare lexicografică a profesorului Ion Manoli, ne-am convins, o dată în plus, că ambele stilistici – cea lingvistică și cea literară – literatura, critica literară și tot ce ține de acest „univers” are un metalimbaj bogat, dinamic, aflat într-un proces evolutiv foarte activ și care nu poate fi confundat cu cel lingvistic *stricto modo*. E adevărat și faptul că foarte mulți termeni au fost împrumutați din alte științe, dar baza acestui metalimbaj o constituie totuși retorica veche și cea nouă, care în ultima perioadă au cunoscut etape evolutive de netăgăduit.

Remarcăm cu toată certitudinea că lexicografia noastră s-a îmbogățit eminentemente cu o sursă nouă, dedicată unui metalimbaj subtil, ce are o terminologie de veacuri și care se dezvoltă, se modifică continuu. Poetica, literatura, critica literară, textologia sunt mereu într-o dinamică ascendentă și nu pot avea sorți de izbândă fără metodologie și fără un aparat terminologic pertinent. Complexitatea sistemică și funcțională a terminologiei literare, atât în plan sincron, cât și în plan diacronic, și-a găsit claritatea și coerența grație lexicografiei, grație inclusiv acestui dicționar, care, indubitabil, este și va fi util tuturor celor care intenționează să decodeze în profunzime sensurile cuvântului literar.

Notă: Recenzia a fost realizată în cadrul proiectului de cercetare 20.800009.16.06.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.